لێبووردەیی و بەرپرسیارێتیی هزریی

کارل پۆپەر
لە عەرەبییەوە: دیاری عەبدوڵڵا

لە سەرەتادا پێناچێت لێبووردەیی لایکەمی لە وڵاتانی دیموکراسی و ئەورووپا و ئەمریکای باکوور و ئوستralیا و نیوزیلاندا تەڵزگە بێت. لەکۆمەڵگە کراوە، یان نیمچە کراوەکانی خۆرئاوادا روونە کە هەموو تاکێك خۆی لە کایەی لێبووردەیی بەرانبەردا دەبینێتەوە و تا رادەیەکیش هەموو کەسێك باوەڕی بە لێبووردەیی هەیە و ڕەنگە ئەو باوەڕەی لە باوەڕی بە دیموکراسی بەهێزتر بێت. بە دڵنیاییەوە خەڵکەکە هێندە باوەڕیان بە لێبووردەیی بەهێزە کە گرفتێکی نوێیان خولقاندووە: گرفتی ئاخۆ ئێمە لە پەیوەستبوونماندا بە لێبووردەییەوە سنووری پێویستمان نەبەزاندووە؟

ئاخر ئەوەتا لە ترسی ئەوەدا کە نالێبووردە بین، وامانلێهاتووە دەمانەوێ لێبووردەیی لە شێوە یاساییەکەدا هێندە فراوانبکەینەوە ئەوانەیش بگرێتەوە نالێبووردەن، ئەوانەی دەیانەوێت ئایدیۆلۆژیای دژە لێبووردەیی بلاوبکەنەوە: واتە ئەو ئایدیۆلۆژیانەی دەڵێن هەرکەس لە هاوڕێکانی جیابووەوە دەبێ بەهێز لەناوببرێت، چونکە بە تاوانکاریان دادەنێن. من لێرەدا ئەم حاڵەتە بە مەترسیدارترین گرفت دادەنێم کە ڕووبەڕوومان دەبێتەوە، نەك لەڕووی تیۆرییەوە، بەڵکو لە ڕووی کرداریشەوە، بۆیە ئێمە لە زیادەڕەویماندا دەرهەق بە لێبووردەیی لەوەدایە ئازادی و لێبووردەییشی لەگەڵدا وێران بکەین.

من نامەوێ پێشنیاری ئەوە بکەم کە مەترسییەکە هاتووەتە ئارا، بەڵام بوونی دەسەڵات لە دەستی جۆرەها دیکتاتۆریەتی تۆتالیتاری و دیکتاتۆریەتەکانی لینین و مۆسۆلینی و ستالین، وێرای ڕووخانی چیکوسلۆفاکیای دیموکراسی لە ساڵی ١٩٤٨ و داگیرکاریەکەی ساڵی ١٩٦٨ و زۆر نموونەی تر..هەموو ئەمانە ئەوەمان پیشاندەدات کە ئەگەر هەیە چی ڕوودەدات و چۆنیش ڕوودەدەن، بێگومان ئەرکمانە کە لەو ڕووداوانەوە پەند وەربگرین، دەبێ لە مێژوو و هەڵەکانمانەوە شت فێر بین.

ترسی زیاد لە پێویستمان بەوەی ئێمەی بڕوادار بە لێبووردەیی نالێبووردە بین، تووشی ئەو هەڵوێستە هەڵە و مەترسیدارەی کردین، کە دەبێ لەگەڵ دژانی لێبووردەیی و توندڕەویی و هەر شتێکیشدا گەر بە رادەیەکی کەمیش بێتە هۆی توندڕەوی لێبووردە بین. ئەم هەڵوێستەمان بە جۆرێك لە جۆرەکان ڕوون و جێی سەرسامییە، چونکە لەو دیدەوە سەرچاوەی گرتووە کە لە بنچینەی سەرلەبەری لێبووردەییدایە: ئەو دیدەی پێیوایە هەموومان هەڵە دەکەین و دەشێت بانگەشەیش بۆ هەڵەکردن بکەین، ئەو دیدەی دەڵێت ڕەنگە من هەڵە بم و تۆ ڕاست بیت و دەبێ خۆم فێر بکەم تا بەو هەستە ڕەمەکیە مەترسیدارە، یان بەو قەناعەتە فریو نەخۆم کە پێمدەڵێت: تۆ هەمیشە ڕاست و بێ هەڵەیت. دەبێ ئاگاداری ئەو هەستە بم، چەندە هەستێکی بەهێزیش بێت، چونکە چەندە هێزی زیاتر بێت ئەوەندەیش مەترسیی بەدگومانکردنی خۆم بە خودی خۆم و ئەگەری نالێبووردە بوونیشم زیاتر دەبێت.

کەس هێندەی ڤۆڵتێر هەموو ئەمانەی بە ڕوونی نەبینیوە و کەسیش وەك ڤۆڵتێر گوزارشتی لێ نەکردووە کە لە کتێبی (فەرهەنگی فەلسەفە) بابەتی (لێبووردەیی) دا دەڵێت:" لێبووردەیی چیە؟ بێگومان دەرەنجامێکی هاوبەندی کەینوونەی مرۆڤایەتیمانە، ئێمە هەموومان زادەی لاوازیین: هەموومان خواستی هەڵەکردنمان هەیە، بۆیە با لە یەکتری ببوورین و دەرهەق بە شێتیەکانی خۆمان لێبووردە بین. ئەمە بنەمای یەکەمی یاسای سرووشتە، بنەمای یەکەمی هەموو مافەکانی مرۆڤە".

من زۆر بەو دارشتنەی ڤۆڵتێر سەرسامم، چونکە بە ڕاستی بەڵگەکانی یەکانگیرن و بەرمەبنای دیدێکی سوکراتین کە دەڵێت:" دەزانم کە نازانم..بە زەحمەتیش ئەوەم زانی". ئەمەمان بەسە بۆ ئەوەی داوا بکەین لە ئاستی یەکتریدا لێبووردەیی بنوێنین، بەڵام بۆ ئەوە بەس نییە کە بەرگری لە لێبووردەیی بکەین هەرکات کەوتە بەر هەڕەشە و هێرشی کرایە سەر.

ڤۆڵتێر دڵنیابوو لەوەی دەبێ لێبووردە بەرانبەرەکەیشی لێبووردە بێت. ئەو پێشبینیی هاتنە ئارای کۆمەڵگەیەکی دیموکراسیی نەدەکرد، کە تیایدا لێبووردەیی ببێتە بنەمایەکی قبوڵکراو، نەك هەر لەڕووی لێبووردەیی

ئەوانەی دەیانەوێت ئایدیۆلۆژیای دژە لێبووردەیی بلاوبکەنەوە: واتە ئەو ئایدیۆلۆژیانەی دەڵێن هەرکەس لە هاوڕێکانی جیابووەوە دەبێ بەهێز لەناوببرێت، چونکە بە تاوانکاریان دادەنێن

نەهێشتنی دیموکراسی لە هەموو بارەکاندا دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی توندوتیژی و زۆرەملی

ئاینیەوە، بەڵکو لێبووردەی سیاسیش. هاوکات پێشبینیی ئەوەیشی نەدەکرد لەنێو ئەو کۆمەڵگە دیموکراسییەدا کەمینەیەك بێتە ئارا لەبەرانبەر لێبووردەیی زۆرینەدا ئەوان لێبووردە نەبن..کەمینەیەك تیۆری نالێبووردەیی و توندوتیژیی قبولبێت و بە پێویستی بزانن. هێندەیش هۆکارمان هەیە بێینە قەناعەتە بەوەی ئەوجۆرە کەمینانە ئەگەر توانییان بۆ یەك رۆژیش بێنە سەر دەسەڵات، دەتوانن دیموکراسی و ئازادیی دەربڕین و لێبووردەییش نەهێڵن.

گرفتەکەیشمان لێرەدایە: ئایا دەبێ لە ئاستی ئەو کەمینانەیشدا لێبووردە بین؟ ئەگەر لێبووردە نەبین واتە فێڵمان لە بیروباوەڕی تایبەتی خۆمانکردووە و سازشمان بۆ نالێبووردەیی کردووە، ئەوکات دوو روو دەبین..ئەگەر لێبووردەییشمان نواند ئەوکات بەرپرسیاردەبین لە کۆتایی هێنان بە دیموکراسی و لێبووردەیی.

بە دڵنیاییەوە هیچ کام لە گەورە داکۆکیکاران لە لێبووردەیی، لە ئیرازمۆسەوە تا جۆن لۆك و جۆن ستیوارت مل، پێشبینیی گەیشتنیان بەم هەڵوێستە نابەدڵەنەکردووە. لەگەڵ ئەوەشدا دەبێ بڵێم کە جۆن لۆك و جۆن ستیوارت مل و زۆرینەی بیرمەندانی دوای ئەوانیش، هێندە پەرەیان بەتیۆری لێبووردەیی داوە، کە وەڵامێکی زۆر تەواوی ئەم پرسیارە بدرێتەوە: دەبێ لەم دۆخە نوێیەدا چی بکرێت؟ چونکە ئەوان دڵنیابوون کە لێبووردەی نابێ بێ سنوور بێت.

بە لایەنی دۆخی ئێستامانەوە، بێگومان وەڵامەکە لە بۆتەی تەواو کرداریدا بەم شێوەیە دەبێت: تا ئەوەندەی ئەو کەمینە نالێبووردانە وەك پێشنیاری عەقڵانی قسە لە تیۆرەکانیان بکەن و بڵاوی بکەنەوە، دەبێ بەوپەڕی ئازادی رێگەیان پێبدرێت، بەڵام دەبێ ئاگاداریان بکەینەوە کە لێبووردەیی دوو لایەنەیە و ئەرکی لێبووردەیی ئێمە لەوێدا کۆتایی پێدێت کە ئەوان دەست بە توندوتیژی دەکەن. لێرەیشدا پرسیارێکی تر دێتە ئارا: ئاخۆ مشتومری عەقڵانی لەکوێدا کۆتایی دێت و توندوتیژی دەست پێدەکات؟ لە راستییشدا بە ئاسانی لە مومارەسەکردندا ئەم پرسە دیاریناکرێت، چونکە توندوتیژی نواندن دەشێت لە شێوەی هاندانا بێت بۆ توندوتیژی، یان لە شێوەی پیلاندا بێت لەدژی دیموکراسیی دەستووری و رووخاندنی، بێگومان نە هاندان بۆ توندوتیژی نواندن و نە پیلانیش بۆ رووخاندنی دیموکراسی هێندە بە ئاسانی جیا ناکرێنەوە تا بە لێبووردەیی بەرەنگاریان بینەوە. ئەم پرسەیش بە لایەنی پەیوەندییەوە بە یاساوە جۆرەکی دەبێت. بۆ نموونە، رەنگە کوشتنی بە ئەنقەست بە زەحمەت لە کوشتنی نائەنقەست جیا بکرێتەوە، یان بێتوانایی تەواو لە تێکدانێك ئامانج لێی تێکدەری بووبێت.

من پێموایە لە رووی بیروباوەڕەوە دۆخی مەعنەوی و تیۆری تەواو روون دەبێت..لەگەڵ ئەوەیشدا زۆرێك لە خەڵکی لە ئیش و کاریاندا هەست بە زەرورەتی لێبووردەیی دەکەن، تا ئەو رادەیەی حەز ناکەن جیاوازیی بکەن لە نێوان حیزبێکی سیاسیی بە مانا دیموکراسیەکەی(حیزبێك بەردەوام ئیش لەسەر رێسا دیموکراسیەکان بکات، تەنانەت گەر زۆرینەیشی بەدەست هێنابێت) و حیزبێکی تردا کە(بە ئاشکرا بێت یان ژێربەژێر) پیلان لە دژی دیموکراسی بگێڕێت. ئەگەر پیلانەکەیش بە شێوازێکی دیموکراسی جێبەجێ بکات، یان بە هەر شێوازێکی تر بێت گرنگیەکی ئەوتۆی نییە، چونکە نەهێشتنی دیموکراسی لە هەموو بارەکاندا دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی توندوتیژی و زۆرەملێ. ئێمە نابێ مل بۆ ئەوجۆرە حیزبانە کەچ بکەین، تەنانەت گەر زۆرینەیشیان

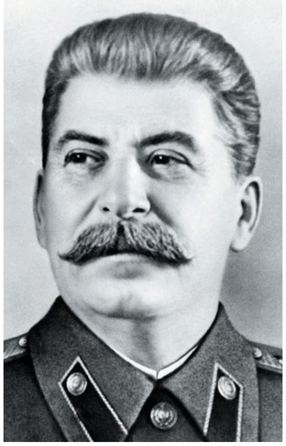

بەدەستهێنابێت. دەربارەی ئەو پرسیارەی پەیوەستە بەوەی ئاخۆ حیزبی لەوجۆرە مافی ئەوەی هەیە لێبووردەیی دەرهەق بنوێنرێت، پێموایە تیۆرەکان وەڵامی روونیان هەیە: نەخێر. لە ئاستی هەڕەشەکاری بە نالێبووردەیی ناکرێت لێبووردەبین، بە تایبەتی کە هەڕەشەیەکی مەترسیدار بێت.

دەبێ و بێگومان دەشتوانین هەموو تیۆرەکانی ئەوانە پووچەڵبکەینەوە کە دەیانەوێ پاساو بۆ توندوتیژی بهێننەوە، هەموو ئەو تیۆرانەیش بەردەوام لە گەوهەریاندا هاوشێوەن و بەرمەبنای ئەوەن گوایە دیموکراسی و لێبووردەییەکەمان ناتەواوە و ئێمەی بانگەشەکاران بۆ لێبووردەیی، یەکەم کەس بووین توندوتیژیمان لە هەموو کاتەکاندا بەکارهێناوە.. بێگومان ئەم قسە و قسەڵۆکانە بەردەوام دەکرێن..لەبیریشم ناچێت لە ساڵانی ١٩١٨، ١٩١٩دا ئەم قسانە دەکران گوایە سەرمایەداری بەهۆی توندوتیژیی بەردەوامیەوە بەرپرسیارە لەو قوربانیانەی رۆژانە دەکەوتنەوە کە لە قوربانیەکانی هەموو مێژووی شۆڕشی سۆسیالیستی زیاتر بووە. ئەوەیشم لەبیر ناچێت کە خودی خۆیشم چەندین هەفتە باوەڕم بەو ئەفسانەیە هێنا، بەرلەوەی بگەمە تەمەنی حەڤدە ساڵی و بە چاوی خۆم ژمارەیەك لە قوربانیانی شۆڕشی سۆسیالیزم ببینم. ئەوەیش ئەزموونێك بوو بۆ هەمیشەیی بە توندی رەخنە لەو بانگەشانە و هەر بانگەشەیەکی تری پاساودەری توندوتیژی بەکارهێنان بگرم لە هەر لایەکەوە بێت. بەتەواوەتییش رای خۆم گۆڕی کاتێك دوای سەرکەوتنی نازیەکان لە هەڵبژاردنە گشتیەکاندا گوێم لە (گۆرنگ) بوو دەیوت پشتگیری لە هەموو سەربازێکی هێزەکانی زریان دەکەم کە ناچاربن توندوتیژی دەرهەق بە هەر کەسێك بەکاربێنن؛ تەنانەت گەر هەڵەیەکی بچووکیش بکات و کەسێك دەستگیر بکات کە داواکراویش نەبێت. دواتر "شەوی خەنجەرە درێژەکان" داهات کە نازیەکان بەر لە ڕوودانی ناوەکەیان لێنا و لەو شەوەدا خەنجەر و تفەنگەکانیان نەك لە دژی رکابەران و جوولەکەکان، بەڵکو لە دژی دیارترین سەرکردەی میللیی خۆیان بەکارهێنا، واتە دژی رکابەرانی هیتلەر کە دۆست و پشتگیری خۆی بوون، وەك "رۆهم" و زۆرێکی تر لە هاورێکانی.(بەراوردی ئەم حاڵەتەی هیتلەر بکەن لەگەڵ ئەو دادگاییەی ستالین تا ڕادەیەك بەر لە جەنگی دووهەمی جیهانی لە هەمانکاتدا بۆ تێکشکاندنی پاسەوانانی دێرین و دۆست و هاورێ هەرە دڵسۆزەکانی بەکاریهێنا، دواتریش لە دژی ئەوانەی دڵسۆزانە خزمەتیان کرد تا ئەو کاتەی خۆیشی - وەك هەندێك پێیانوایە - بە دەستی ئەو خونکارە کۆتایی پێهات کە بۆ لەناوبردنی دژانی یارمەتیی دا، هەروەها بەراوردی بکەن بە چۆنێتیی بەکارهێنانی دەسەڵات لەلایەن رۆبسبێرەوە لە دژی هاورێکانی خۆی تا ئەو ساتەی خۆیشی لە سێدارە درا).

کەواتە لە دوای ئەو رووداوانەی ئەلمانیا ناچاربووم دەستبەرداری بە ڕەهایتی پەیوەستیم بە ناتوندوتیژیەوە بێنم، چونکە بۆم دەرکەوت لێبووردەیی سنووری هەیە، بەڵام ئەمرۆ دەتوانین بەچی وەڵامی ئەوانە بدەینەوە کە ئێمە بە "سەرمایەداری" و بەکارهێنەری توندوتیژی تا حاڵی حازریش ناودەبەن؟

پێموایە دەبێ بە تەواوی متمانەوە بەوەی بە هەقیقەتی دەزانم وەڵامی ئەو پرسیارە بدەمەوە، بۆیە دەبێ بەوجۆرە بەرەنگاری رکابەرانمان بینەوە کە کامەن هەڵەکانمان و پیشانمان بدەن و چۆنیش کراون. لە زەینمدا وا دەردەکەوێت کە کۆمەڵگەی خۆرئاوایی ئازادترین، لێبووردەترین، دادپەروەرترین کۆمەڵگەن و لە هەموو کۆمەڵگەکانی تر کەمتر روو لە توندوتیژی نواندنن: مەگەر کۆمەڵگەی ئەسکیمۆی بەر لە سەدەی بیستەمی لێهەڵبوێرین، چونکە لەو کۆمەڵگەیەدا کوشتنی بە ئەنقەست و نائەنقەستیش هەبووە و ئیتر هێندەی زانیاریمان هەبێت توندوتیژیی تریان نەبووە. ئەسکیمۆکان تا ڕادەیەك بێ حکومەت بوون و رەنگە بتوانین راڤەی توندوتیژیەکەیشیان بگێڕینەوە بۆ جوگرافیای بەرفراوانی ناوچەکانیان لەچاو کەمیی دانیشتوانەکەیان.

پێشتر وتوومە کۆمەڵگەی خۆرئاوایی تا ئەم ساتەیش باشترین کۆمەڵگەی سەر زەوین و تاوان دەبێت مرۆڤ ئەم هەقیقەتە نەڵێت ئەگەر باوەڕی پێی هەبێت، بگرە بەوپەڕی تواناوە نەیڵێت، بۆیە دەبێ لەدژی ئەوانە بووەستینەوە کە دەیانەوێ قەناعەت بە کەمینەکان بکەن گوایە لە نەهامەتیدان و ئێمە لە جیهانێکی ترسناکدا دەژیین کە بە دۆزەخی سەرمایەداری دادەنرێت، بەڵام ڕاستیەکەی ئەوەیە ئێمە لە جیهانێکی زۆرجوان و ئازاد و کراوە و سەرسوڕهێندا دەژیین. بە دڵنیاییەوە لەمڕۆدا وەك مۆدێلێکە (کە پێشبینی دەکرێت لە رۆشنبیران و هەر ئەوەیشیان لێ داوا دەکرێت) پێچەوانەکەی بڵێن و سکاڵا لە نەخۆشیەکانی کۆمەڵگە و

زوڵم و ستەمی کەڵەکە بووی ئەم کۆمەڵگەیە بکرێت، بە تایبەتی لە ئاستی جیاوازیە مەترسیدارەکان(رەنگە هەرەشەکردنیش هەبێت بە نزیکبوونەوەی ئەو رۆژەی لە پای تاوانەکانمان لەسێدارەمان دەدەن). دیارە ئەمانە راست نین.

راستە زۆر راستە خەڵکانێکی کەم هەن زۆر دەوڵەمەندن، بەڵام ئەوە چ زیانێکی بۆ من و تۆ تێدایە؟ بێگومان کەس ئەوەندە خەفەت ناخوات لەوەی خەڵکێکی کەم زۆر دەوڵەمەند بن؛ گەر باس لەوەیش نەکەین بەشێك لەو خەڵکە کەمە دەوڵەمەندە پارەیەکی باش لە دامەزراندنی زانکۆ و کۆمەك بەخشین و دانانی کورسیی فێرخوازی و دروستکردنی پەیمانگەی پسپۆری لە توێژینەوەکانی نەخۆشیی شێرپەنجەدا خەرج دەکەن، ئەمە وەك نموونە.

لە راستیدا کۆمەڵگەکانمان، وێرای ئەوەی دیموکراسیەتی خۆرئاوایی دوورە لە تەواوکاری، بە تاکە کۆمەڵگە دادەنرێت رادەیەکی زۆر ئازادیی دەستەبەر کردبێت و هەوڵی زۆریشی تێدا دەدرێت بۆ سەرخستنی دەستکورتان و ئاستێکی بەرزی یەکسانیي تێدایە لەبەردەم یاسا، لەگەڵ بوونی رادەیەکی زۆرباشی لێبووردەیی، بێگومان هێشتا دووریین لەوەی بگەینە کۆمەڵگەی تەواوکار، چونکە هێشتا جگەرە و مەی و مادەی هۆشبەر بە شێوەیەکی مەترسیدار بەکار دەهێنرێت، بەڵام لەبەرئەوەی ئازادی شیرینە لامان خۆ لادان لەو شتانە کارێکی ئاسان نیە. لێرەدا پێشبینی دەکەم کەسێك بڵێت: بەڵام ئەو شتانە دەرەنجامێکی ئاماژەن بۆ نەهامەتیی نەوەی نوێ دەرهەق بە جیاوازیە کۆمەڵایەتیەکان و بێکاری. ئەگەر مەبەستتان ئەوەبێت خەڵکێك هەن سامانی زۆرتریان هەیە، دەڵێم گرنگ نیە مادام خەڵکانی تر ژیانێکی رەوا دەژین..بێگومان بێکاری پرسێکی زۆر جیاوازترە. دەزانم بێکاری نەخۆشیەکی راستەقینە و ترسناکی کۆمەڵایەتیی وبگرە گەورەترین قەیران و تەلزگەی نێو تەڵزگە کۆمەڵایەتیەکانە، بێگومان نازانم چۆن ئەم دەردە کۆمەڵایەتیە کوشندەیە چارەسەر دەکرێت. لە نێو هاورێکانمدا ئابووریناسی ناودار هەن، بەڵام ناتوانم بڵێم ئەوان لەبارەی رێگەکانی چارەسەرکردنی بێکاریەوە لەنێو خۆیاندا جیاواز و ناکۆك نین، بەڵام دڵنیام لەوەی : ئەگەر دەرمانێکی زانراو بۆ بێکاری هەبوایە بێکاری هەر نەدەبوو، چونکە هیچ حکومەتێك هەڵی سەرکەوتن لە هەڵبژاردنەکاندا لەدەست خۆی نادات، ئەگەر بێکاریی پێ چارەسەر بکرایە.

دووبارەی دەکەمەوە کۆمەڵگەکانمان بێ کەموکورتی نین، بەڵام قسەکردن لەبارەی هەڵەکانەوە لە کۆمەڵگەی دیموکراسیی خۆرئاوادا پێشوازیی لێدەکرێت و هەنگاوی کرداری دەنرێت بۆ چارەسەرکردنی پرسەکان.. لە کۆمەڵگە دیموکراسیەکاندا زیاتر لە هەموو کات و شوێنەکان هەنگاوی تریش لە پێشدایە. وەك هەوڵێکی کەسێتیی خۆم بۆ بە دادپەروەری وەڵامدانەوەی ئەوانەی نەنگی لە دیموکراسی و لێبووردەییەکەمان دەگرن، ئەم پرسیارە دەکەم: ئایا دیموکراسیەکەمان بە حوکمێکی ستەمکاریی شاراوە دادەنرێت، تەنانەت گەر بەوجۆرەیش دەربکەوێت؟ دەتوانین بەمجۆرە وەڵامی پرسیارەکە بدەینەوە:

با هەژموونی رای گشتی لە دیموکراسیی پەیرەوکراوی ئەمریکادا بکەینە نموونە. ئەوە رای گشتیە بوو رێگەی بە حکومەت نەدا چەکی ئەتۆمی بەکاربێنێت لە شەری دژ بە کۆریا و ڤێتنام، کە دەکرا بەکار بهێنرێت و ببێتە هۆی سەرکەوتنی ئەمریکا، لەبریی نیوە دۆراوی لە شەری یەکەمی دژی کۆریا و دۆرانی تەواو لە شەری دووهەم دژی ڤێتنام..هەر ئەوە رای گشتیە بوو سەرۆك ریچارد نیکسۆنی ناچار بە دەست لەکار کێشانەوە کرد. بێگومان رای گشتی کاتی دەوێت بۆ بەرجەستەبوون، بەڵام بۆ یەکەمین جاریش لە مێژوودا بە بێ هەڵبژاردن سەرکەوتوو بوو لە وەستاندنی شەرێکی بەردەوامدا کە ئامادە نەبوو کۆمەکی و پشتگیریی بۆ دەستەبەر بکات. من رووداوێکی تری مێژوویی لەوجۆرە شك نابەم بووبێتە هۆکاری سەرکەوتنێکی لەوشێوەیە، کە دەتوانین بە دەرچەی رزگاربوونی لە جەنگ ناوبنێین. دەتوانین ئەم قسەیە بکەین بێئەوەی حوکمی ئەوە بدەین ئاخۆ رای گشتی مافی خۆی بووە، بەتایبەتی ئەگەررووداوەکانی باشووری خۆرهەڵاتی ئاسیا دوای کشانەوەی ئەمریکا لەبەرچاو بگرین. ئەو نموونانەی باسیاندەکەم بەڵگە هێنانەوەن بۆ ئەوەی دیموکراسی نەنگی نیە، بەڵام نموونەکانم بۆ ئەوە نیە کە رای گشتی هەمیشە لەسەر هەقە، یان لەو حاڵەتانەدا لەسەر هەق بووە، یان لە ئایندەدا لەسەر هەق دەبێت. ناشتوانین ئەمە لەبارەی هەموو رایەکەوە دەربخەین، رای گشتی بێت یان دەسەڵاتگەری و لێرەدا ئەمەیان جێی مەبەست نیە، بەڵکو مەبەستەکە پرسیارە لەوەی ئایا دیموکراسی نەنگییە یان نا. هەموو بەڵگەکانیشم دەریدەخەن کە دیموکراسی نەنگیی نیە

و هەر ئەمەیش وەڵامە بۆ مشتومڕی ئەو کەمینانەی پەنا بۆ توندوتیژی دەبەن.

دەتوانین یەك دوو وشە لە بارەی پرسێکی کەمتر جێ بایەخ بێنینەوە. لە سەرەتای ساڵانی پەنجاکاندا، دوای هەڵوەشانەوەی تیۆری مێژووی مارکسیزم، هەندێ لە فۆرمەکانی مارکسیزم گۆڕان تەنها بە سکاڵای ئاڵۆز لە خراپییەکانی جیهان و ژیان، بەتایبەتی لە ئاکامی بەناچاری ژیان و گوزەران لە دۆزەخی سەرمایەداری دا. بەوجۆرەیش لە بریی هێنانە مەیدانی تیۆرێکی دیاریکراو، بووە بەرزکردنەوەی دروشم، بە تایبەتی دروشمەکان لەبارەی "نامۆبوونەوە": سکاڵاکەیش ئەوە بوو کە سەرمایەداری لە شێوازی ژیانی سرووشتی نامۆمان دەکات و ژینگەی سرووشتیمان لێزەوت دەکات.

ئەمڕۆ ئامادەم دان بەوەدا بنێم کە هەندێ بینا و پەرەسەندنە بیناسازیەکان، بە تایبەتی ئەوانەی دەگەڕێنەوە بۆ سەردەمی مارکس، جێی سەرنجن و بێگومان پەیوەندن بە جۆری ئەو بەرهەمهێنانەی مارکس بە "سەرمایەداریی" ناودەبرد. من ئامادەم دان بەوەیشدا بنێم بارودۆخ و هەلومەرجی کرێکاران لە سەردەمی مارسکدا لە سایەیدا دەرەنجان ترسناکتر بوو. بۆ دانپێدان، هەلومەرجی کار لە زۆر شوێندا هێشتا هەر خراپە و دەبێ باشتر بکرێت، یا لە زۆر شوێنی تردا تا رادەیەك باش کرابێت.

بەڵام ناتوانم سکاڵای مارکسیەکان لە خواستی گشتی بەرەو نامۆکردن زۆر بە جدی وەربگرم: واتە نامۆکردنمان لە ژینگەی سرووشتی. لەبەرئەوەی ئەو خواستە یەکێکە لە خواست و ئاراستە بنچینەییەکانی ژیان و کردەی هەڵکردن..ئەی یەکەم "جین"ی رووت کە لە نێو ئەنزیمەکاندا ژمارەیان زۆر بووە (بە گریمانەی ئەوەی شتێکی لەم بابەتە هەبووە)، ئەو جینە یەکەم شتێك نەبوو خۆی لە ژینگەی سرووشتی و شوێنی هەڵبژێردراوی خۆی نامۆ کرد؟ ئەویش دوای ئەوەی لەرێی گۆڕانەوە توانیی هەر بە ئەنزیمەکان خۆی داپۆشێت و بەو کارەیشی ژینگەی تایبەتی بۆ خۆی دروستکرد: بێگومان ژینگەیەکی سەقامگیرتر، نامۆبوونیش بە شێوەیەکی گشتی هەمان کار دەکات. ئێمەیش کە ئەمڕۆ لە رۆژانی باراندا پاڵتۆ لەبەردەکەین و رۆژانی گەرمایش جلی تەنك دەپۆشین و بۆ رێگەوبانیش پێڵاو لەپێدەکەین، لە فەراهەمکردنی ژینگەی تایبەتەوە خۆمان لە ژینگەی سرووشتیمان نامۆ دەکەین، ئەوەی لێرەدا دەلالەتی خۆی دەبێت ئەوەیە، پاڵتۆکەمان باران نەگێرێتەوە و پێڵاوەکەمان شرو بێکەڵك بێت، ئەگەر وایش بن، بێگومان هەوڵی چاککردنیان دەدەین. پرسی چاککردنی ئەو پێڵاوەی دەیکرین پرسێکی تەواو تایبەتە: لەوجۆرە تەڵزگانەیە ژیان بە هۆی گۆڕانێکی ترەوە چارەسەری دەکات، واتە لە هەنگاوێکی ترەوە بەرەو نامۆبوون و گواستنەوە. سکاڵا لەنامۆبوون لەوپەڕی پووچیدایە، وەك سکاڵا وایە لە فێستیڤاڵ و تاقمی ددان و..هتد، لەبریی ئەوەی ئێمەی مرۆڤ دڵخۆش بین بە دەستکەوتنیان و هەوڵی بەردەوام بۆ چاککردنیان ئەگەر پێویستییان بە چاککردن بێت.

دەگەڕێینەوە سەر پرسی لێبووردەیی: لێبووردەیی و دیموکراسی و هەوڵە زۆرەکانمان بۆ چاککردنی هەلومەرجەکانی ژیان، رووبەرووی هێرشی بەردەوام دەبنەوە، ئەگەر ئەو هێرشانە لە سنووری رەخنەی رەوادا بمێنن دەبێ پێشوازیان لێبکەین، ئەگەر هەڵەیش بن، دەبێ وەڵامیان بدرێتەوە..بە تایبەتی ئەگەر لەلایەن کەس و لایەنێکەوە بێت سوود لە لێبووردەی وەربگرن، بێئەوەی خۆیان ئامادەبن رۆڵی لێبووردەیی ببینن، یان داوای مافەکانی خۆیان بکەن و ئامادە نەبن ماف ئەوانە دەستەبەر بکەن، کە داوای

ئەمڕۆ ئامادەم دان بەوەدا بنێم کە هەندێ بینا و پەرەسەندنە بیناسازیەکان، بە تایبەتی ئەوانەی دەگەڕێنەوە بۆ سەردەمی مارکس، جێی سەرنجن و بێگومان پەیوەندن بە جۆری ئەو بەرهەمهێنانەی مارکس بە "سەرمایەداریی" ناودەبرد

مافەکانی خۆیانیان لێدەکەن. لەوجۆرە دۆخانەدا، نەک هەر هەقی خۆمانە، بەڵکو ئەرکی سەر شانمانە لە ئاستی ئەوانەدا لێبووردە نەبین، کە دەیانەوێت خودی لێبووردەیی تێکبشکێنن..لەم حاڵەتەدا بەرپرسیارێتیەکی زۆر مەترسیدارمان دەبێت. لێرەدا دەبێ ئەم خاڵە کورت و پوخت بکەینەوە: ئێمە بۆ ئەوەی بەرگری لە لێبووردەیی بکەین لە دژی دوژمنانی، دەبێ بەرگری لە دیموکراسی و دام و دەزگا و دەستکەوتەکانی بکەین، بەڵام پێشنیار دەکەم کە لەمەدا دەبێ بە شێوەیەک لە شێوەکان دوورتریش برۆین. لاوازی و دوودڵیمان لە بەرگری نەکردن لە دیموکراسی و کۆمەڵگەی کراوە و ترسمان لەوەی دواجار ئێمەیش لە ئاستی نالێبووردەکاندا نالێبووردە بین، ئەو ترس و لاوازیە لەم واقیعەدایە: لەراستیدا ئێمە پەندمان لە وانەکەی ڤۆلتێر وەرگرتووە کە زۆر بە جوانی دایرشتووە و پێیوایە هەمیشە ئەگەری ئەوە لەئارادایە بەهەڵەدا بچین، چونکە مرۆڤین و شایستەی هەڵەکردنین. پێدەچێت زۆرێک لە ئێمە لەوەوە گەیشتبینە ئەو دەرەنجامەی هەموو شتێک ئاساییە و دەکرێت هەموو شتێکیش شایستەی بەرگری لێکردن بێت. گەیشتینە ئەو دەرەنجامەی کە نەک هەر دەبێ بە دادپەروەری گوێ لە هەمووکەسێک بگرین، بەڵکو هەر هەڵوێستێک لە هەڵوێستەکەی تر و لە هەڵوێستەکانی ئێمەیش باشتر بێت. بۆ ئەوەی عەقڵانییش بین، هەر ئەوەندەمان لەسەر نیە لێبووردەبین و دۆگمایی نەبین، بەڵکو دەبێ تەواو بێلایەن بین، تەنانەت لە ئاستی شتە هەرە خراپەکانیشدا، دان بەوەیشدا بنێین هەموو شتێک شایانی بەرگری لێکردنە و هەموو راوبۆچوونەکانیش یەکسانن، دیموکراسی بن یان تۆتالیتاری؛ یان تەواو دڵرەقانە و دۆگمایی بێت. لە تۆتالیتاریدا شتێک هەیە (بێگومان راستیشە) و تەنانەت لەوەیشدا کە منداڵ فێر بکرێن چۆن دڵرق بن هەر شتێک هەیە(بێگومان ئەمیان راست نیە).

ئەمە ئەو هەڵوێستەیە کە فەیلەسووفان ناوی "هۆیەکی"یان لێناوە. خەڵکێکی زۆریش هەن هەست بەوە دەکەن گەر بمانەوێت بنەمای" ئێمە شایستەی هەڵەکردنین"مان قبوڵ بێت، ئەوکات دەبێ هۆیەکێتیشمان قبوڵ بێت و هەمان رەوتی ڤۆلتێر بگرینە بەر لەدوو پرسدا: شایستەیی مرۆڤ بە هەڵەکردن و لێبووردەیی.

پێموایە وەڵامدانەوەی هۆیەکێتی و پووچەڵکردنەوەی پرسێکی زۆر گرنگ و هاوکات ئاسانیشە. توانستی مرۆڤەکان بۆ هەڵەکردن ماناکەی ئەوەی دەشێت هەریەک لە ئێمە هەڵە بکەین و نابێت پشت بە هەموو شتێک ببەستین کە لای خۆمان بە راست و دروستی دەزانین، یان لەرووی ئاکاریەوە بە راستی دەزانین، چونکە دەشێت نە راستیەکەی بێت و نە لە رووی ئاکارییشەوە درووست بێت، بەڵام ئەمە بوونی شتێکی وەک راستی و هەقیقەت و

کارل پۆپەر

کرداری ئاکارییانەی راست گریمانە دەکات، بێگومان توانای هەڵەکردن ئەوەمان پێدەڵێت کە زۆرکات راستی و هەقیقەت بە زەحمەت دەبن، بۆیە دەبێ هەمیشە ئامادەی ئەوەبین بۆمان دەربکەوێت کە هەڵەین. لە لایەکی ترەوە توانای هەڵەکردن پێماندەڵێت دەکرێت بگەینە شوێنێک لە هەقیقەتەوە، یان لە کۆمەڵگەی چاکەخوازەوە نزیکتر بین. لێرە و لەم حاڵەتەدا، ناتوانین لە کردار خۆمان دوور بگرین و لایەنگریی لایەک لە لاکان بکەین، چونکە ناکردار لە خودی خۆیدا کردارە و لایەنگیریی بۆ لایەک لە لاکان لێدەکەوێتەوە. ئەوەی لە هەموو ئەمانەوە فێری دەبین پێویستیی بەردەوامبوون و نەوەستانە لە توێژینەوەی رەخنەیی - رەخنەی توند - لە راستی و هەقیقەت، وێڕای کۆششی بەردەوام بۆ فێربوون لەوانەوە کە گۆشەنیگای جیاوازیان لە ئێمە هەیە. گەر بمانەوێ زیاتر لە گەیشتن بە هەقیقەت نزیک بینەوە، یان باشترین شێواز پەیپێبەرین، دەبێ گوێیان لێبگرین، لێیانەوە فێربین، بە تایبەت لەرکابەرانمان، هەر بۆ ئەو مەبەستەیش دەبێ هۆیەکێتی رەتبکەینەوە.

دەکرێت هەموو ئەمانە بەم شێوەیە دابرێژینەوە: شتێکی زۆر باش و جوان دەبێت مرۆڤ بڵێت:" رەنگە من هەڵە بم و تۆ راست". ئەگەر هەردوولا وایانوت، بێگومان ئەوە بەس دەبێت بۆ گەیشتنیان بە لێبووردەیی دوو لایەنە و گەیشتن بە کۆمەڵگەیەکی چاکەخواز، بەلاّم بۆ خۆ دوورگرتن لەئەنگێزەی هۆیەکێتی، دەبێ لەوە زیاتریش بڵێین: " رەنگە من هەڵە بم و تۆ راست، بێگومان لە میانەی لێکتێگەیشتنی عەقڵانییەوە لە بارەی پرسەکانەوە رەنگە هەندێ لەهەڵەکانمان راست بکەینەوە و پێکەوە لە هەقیقەت، یان لە ئیشکردن بە راستی و دروستی زیاتر نزیک بینەوە".

ئەم دارشتنە زۆر بە گرنگ دەزانم و دەخوازم لێکدانەوەیەکی تا رادەیەک قووڵی بۆ بکەم. بۆ ئەو مەبەستەیش بە پێشنیارێکی خۆم دارشتنەکە دەکەم بە سێ بەش، یان سێ بنەماوە:

* بنەمای یەکەم: "رەنگە من هەڵە بم و تۆ راست"

دەتوانین بڵێین ئەم دارشتنەیان فرەییەکی دەستەواژەییە لەسەر هزرەکانی ڤۆڵتێر لە بارەی توانستی مرۆڤ بۆ هەڵەکردن، یان خواستی هەڵەکردن، ئەگەر پەیوەند بێت بە هەقیقەتێکی گریمانەکراوەوە، یان بە کاری باشترەوە(کاری گونجاوتر) کە دەبێ دەرهەق بە دۆخێک، یان هەلومەرجێک لە هەلومەرجەکان بیکەین، بێگومان ئەم بنەمایە وەک ڤۆڵتێر بۆی چووە زۆر بە روونی پشتگیری لە لێبووردەیی دەکات. بەلاّم هەڵەیەکی گەورە دەبێت پێمانوابێت پشتگیری لە هۆیەکێتییش دەکات، بەڵکو زۆر لەوە دوور دەبێت لەسەر ئەو بنچینەیە بێینە ئەو بروایەی ئەگەر من و تۆ لەیەک جیاوازیش بین،

یەکێك لە ئەرکە بنچینەییەکانی زمان، لە گۆشەنیگای سۆراخکردنی هەقیقەتەوە، لەوەدایە کە هزرەکان دەکاتە بابەتێکی شایستە بە رەخنە لێگرتن

دەشێت هەردووکمان راست بین. رەنگە لە بارەی بابەتێك لە بابەتەکانەوە رای راست و هەڵە هەبێت و رەنگە هەردووکیشمان هەڵە بین.

*** بنەمای دووهەم:**

" بە لێکتێگەیشتنی عەقڵانی لە بارەی پرسەکانەوە، رەنگە هەندێك لە هەڵەکانمان بۆ راست بکرێتەوە"

بەلای منەوە ئەم بنەمایە زۆر گرنگە وروونیشە کە بوونی پێشوەختی لێبووردەیی دەردەخات. پێش هەر شتێك دەستەواژەی" لەیەك تێگەیشتن بە شێوەیەکی عەقڵانی" شیدەکەمەوە کە چی دەگەیەنێت..مەبەستم لەم گوتەیە، لەیەك تێگەیشتنە لە بارەی پرسەکانەوە بۆ پەیبردن بە هەڵە و راستەکان و هەقیقەت و ساختەکان، چاوپۆشیکردنیش، ئەگەر لەرووی مرۆییەوە بشێت، لەوەی کێ هەڵەیە و کێ راستە. ئەمە ئەو وەسفەیە کە پێشنیاری دەکەم بۆ ئەو هەڵوێستەی لە لەیەك تێگەیشتنی عەقڵانی دەکەوێتەوە. بێگومان قسەی عەقڵانی، گفتوگۆی عەقڵانی، هەڵوێستی زۆر دوور لە هەڵوێستی رێژەیی لەخۆ دەگرێت لە بارەی بنەمای"دەشێت هەموو شتێك ببێت"وە، هەڵوێستێك بۆ سۆراخکردنی هەقیقەت و هەوڵدان بۆ ئەو هەقیقەتە بە پێی توانا ئاراستە بگرێت، بێگومان ئەم بنەمای دووهەمە بە قسەکردنی لە بارەی "لەیەك تێگەیشتن" و سووربوون لەسەر دەلالەتی وتوێژ(وتووێژی عەقڵانی) سووریشە لەسەر گرنگیی رەهای زمانی مرۆڤایەتی و بەکارهێنانی عەقڵگەرایی. بنەمای دووهەممان کە بەرمەبنای عەقڵی رەخنەگرە، دەڵێت:" گفتوگۆ نەك من من و تۆ تۆ!"..یان بە تەعبیرێکی هاوچەرخانە و واقیعیتر: " زمان و گفتوگۆ لەبریی دەمانچە و بۆمب و چەکی ئەتۆمی".

بە جەختکردنەوەم لە بەکارهێنانی زمان و وشە، دەمەوێ جەخت لەوە بکەمەوە کە زمانێکی سادە، سووك، روون، ساکار بەکاربێنین؛ کە زۆر بە وریایی زاراوە تەکنیکیەکانی تێدا بەکاربێت و بتوانرێت بە بێکێشە و بە جۆرەها رێگە یەك خاڵێك بەکار بهێنرێت و پرسەکانمان نەبنە بارمتەی وشەکان. بەکورتی: زمانێك بێت وشەکان خۆیان نەبنە دۆزێکی تر. لە لایەکی ترەوە دەبینین گفتوگۆ کردن پرسێکی ئێجگار گرنگ و بایەخدارە. بە بێ زمان، بە بێ نموونە، بێ پێشنیارو گریمانە و تیۆر سۆراخکردنی هەقیقەت بوونی نابێت.

رەنگە هەندێجار گۆشەنیگایەك، تیۆرێك زەینمان داگیر بکات، بێئەوەی هێشتا لە وشەدا دامانرشتبێت، دواتر بتوانین لە بۆتەی چەند وشەیەکدا دایانبرێژین. لە بەراییدا پێدەچێت جیاوازیەکی زۆر هەبێت لەنێوان ئەوەدا کە بیر بکەینەوە ئەمرۆ پێنج شەممە ئەوەندەی مانگی ئایارە و لە نێوان وتنیدا، بەڵام تەواوی جیاوازیەکە لەوەدایە کە : کاتێك ئەوە دەڵێین، هزرمان دەبێتە شتێك لەدەرەوەی خودمان و لەو بارەیشدا ژێرباری رەخنە دەکەوێت..هزر هێندەی نەکرێت بە وشە بەشێك دەبێت لە خودمان و ئیتر ناتوانین بە ئاسانی بۆ هەڵە و راستیی هەڵسەنگاندنی بۆ بکەین.

بە دەربرینێکی تر، دەبینین یەکێك لە ئەرکە بنچینەییەکانی زمان، لە گۆشەنیگای سۆراخکردنی هەقیقەتەوە، لەوەدایە کە هزرەکان دەکاتە بابەتێکی شایستە بە رەخنە لێگرتن تەنانەت گەر کەسێکی تریش ئامادە نەبێت، بەڵام ئەگەر کەسێکی تر ئامادە بوو، بە تایبەتی کەسێك گۆشەنیگای جیاوازی لەوەی ئێمەی هەبوو، ئەوکات زمان ئەوجۆرە سۆراخکردنە رەخنەییەمان بۆ دەستەبەر دەکات(بە چاوپۆشی لە گرانیی پرسەکان لە زۆرینەی بارەکاندا) کە یارمەتیدەر دەبێت بۆ خۆ دوورگرتن لەو هەڵانەی بە زەینی فۆڵتێردا

هاتوون.

* بنەمای سێهەم

"ئەگەر لەسەر پرسەکان بە شێوەیەکی عەقڵانی لەیەکتێگەیشتین، ڕەنگە پێکەوە لە هەقیقەت نزیک بینەوە".

خاڵی سەرەکی لێرەدا بیرۆکەی نزیکبوونەوەیە لە هەقیقەت، ئەگەر لەسەریشی ڕێکنەکەوتبین، گرنگە لە یەکتریەوە فێربین تا بۆمان دەرکەوێت کە هەڵەین، هەروەك گرنگە لە گفتوگۆی عەقڵانیدا داوای زیاد لە پێویست نەکەین. لە مێژووی زانستدا مشتومڕی بەناوبانگ کراوە و بە هیچ دەرەنجام و ڕێکەوتنێك نەگەیشتوون. دیارترین مشتومڕی سەدەی بیستەم لە نێوان ئەنشتاین و نیلس بۆهردا بوو کە دوو زانای ناوداری فیزیکین. مشتومڕی نێوان ئەو دوو زانایە بە دەرەنجام و ڕێکەوتن نەگەیشت، بگرە لەوە خراپتر هەردوو گرووپی بەرانبەر لەسەر هەڵوێستی بەر لە مشتومڕەکەیان سوور بوون، گەرچی بۆهەر هەندێك لە هەڵوێستەکانی هەموار کرد، بەڵام گرنگ ئەوەیە هەردوو لایان ڕاوبۆچوونەکانیان ڕوونتر کرد و بەڵگەی نوێ و گرنگیان دۆزییەوە، کە ئەنشتاین بەهاوکاری دوو یاریدەدەری ساڵی ١٩٣٥یەکێك لەو بەڵگانەی بڵاوکردەوە، کە دوای چل و شەش ساڵ و تا ئەم ساتەمان مۆرکی سۆراخکردنی ئەزموونگەری پێوەیە. بێگومان کەس ناتوانێت نکوولی لەوە بکات تەنانەت لە مشتومڕی بێ دەرەنجامیشدا کە لایەنەکانی هەڵوێستی خۆیان بگۆڕن، خەڵکی شتی زۆر فێردەبن..

ستالین

با ئێستا بگەڕێینەوە سەر پرسی لێبووردەیی کە لە زەینی خۆماندا سێ بنەمامان دانا:

—١ڕەنگە من هەڵە بم و تۆ ڕاست.

—٢ با لەبارەی پرسەکانەوە لەیەك تێگەیشتنی عەقڵانی پەیڕەو بکەین.

—٣ ڕەنگە لە هەقیقەت نزیك بینەوە، تەنانەت گەر ڕێکیش نەکەوتبین.

بنەمای یەکەم، وەك تێبینیمان کرد، هاوشێوەیە لەگەڵ تێگەیشتنی سوکرات و ڤۆڵتێردا لەبارەی کەم مەعریفەییمانەوە. بنەمای

دووهەمیش سووره لەسەر دەلالەتەکانی زمان و گوفتار لە تەعبیرکردنیدا لە خودی خۆی و بەوپێیەش پەیوەندیی بەتینی هەیە لەگەڵ لێبووردەییدا، بەڵام هاوکات ئاماژەیش دەدات بە سنوورداریی گوفتار، بەتایبەتی لەگەڵ پەیوەندییدا بە سنووری لێبووردنەوە. دەبێ ئامانجیشی گەیشتن بێت بە گفتوگۆیەکی عەقڵانی، واتە پەیبردن بە هەقیقەت لەبریی هاندان بۆ ئارەزووەکان، یان گەیشتن بە سەرکەوتن لە مشتومڕەکاندا.

بنەمای سێهەمیش بەرمەبنای ڕێسایەکە، کە ئێمە لە میانەی گفتوگۆوە دەتوانین بگەینە هەقیقەت ئەگەرچی ڕێکیش نەکەوتبین. دیارە ئەم نزیک بوونەوەیە لە هەقیقەت بەهۆی لێبووردەیی دوو لایەنەوە نەبێت لە گفتوگۆدا بە دەرەنجام ناگات، یان بە هۆی هەڵوێستێکەوە کە هەر لایەو بێتە ئەو قەناعەتەی دەبێ گوێ لە یەکتری بگرن و زیاتریش. لێبووردەییش مەرجی پێشوەختی گەیشتنە بەم هەڵوێستە و مەرجی پێشوەختی توانای گەیشتنە بەوە هەردوو لا هەڵوێستیان ڕاست بکەنەوە و دواجاریش نزیک ببنەوە هەقیقەت.

بە بێ بوونی ئاستێکی باشی لێبووردەیی دوو لایەنە، گەڕان بە دوای هەقیقەت و نزیک بوونەوە لێی لە میانەی ڕەخنەی دوو لایەنەوە ئەستەم دەبێت. لە کردەی سۆراخکردنی هەقیقەتدا بە شێوەیەکی ڕێژەیی ڕێککەوتنی دوو لایەنە گرنگ نیە: کارێکی ئاسانە هەردوو لامان پێکەوە لەسەر هەڵە بین، دەشێت خەڵکیش تا ماوەیەکی زۆر لەسەر چەندین تیۆری هەڵە تەبا و ڕێککەوتوو بن(وەک سیستمی گەردوونیی بەتلیمۆس)، بەڵکو لە هەندێ باردا ڕێککەوتن لەدەرەنجامی ترسەوەیە لە نالێبووردەیی و تەشەنەکردنی توندوتیژی. هاوکات، پێموایە ئەم سێ بنەمایە پوختەی هەڵوێستی عەقڵی و ڕەخنەییە کە ئاکاریان لەسەر بونیاد دەنرێت..هاوکات هەڵوێستی جیهان و میتۆدی زانستیشە کە لەسەر بنەمایەک ئیش دەکات گفتوگۆ و مشتومڕی ڕەخنەیی دەخاتە خزمەتی هەقیقەتەوە. ئەو سێ بنەمایە دەمانگەیێننە لێبووردەیی، بەڵام بوونی پێشوەختی لێبووردەییش گریمانە دەکەن.

بەدیهاتنی پێشکەوتنێکی ڕاستەقینەی زانستەکان بە بێ لێبووردەیی و بە بێ ترس لە دەرەنجامەکانی بڵاوکردنەوەی هزر و بیرەکانمان ئەستەمە..لێرەیشەوە لێبووردەیی و لەخۆبووردن لە پێناوی هەقیقەتدا دوو بنەمان لەو بنەما ئاکارییانەی لەلایەک زانستیان لەسەر بونیاد دەنرێت و لەلایەکی تریشەوە بەرەوپێشیان دەبات. دوو بنەماکەی تر خاکیبوونی هزری و بەرپرسیارێتیی هزریە: سووربوون لەسەر ئەوەی ئێمە بە خودی خۆمان نا، بەڵکو بە هەقیقەت بیر دەکەینەوە، وێڕای بەردەوامی لە نزیکبوونەوەی ڕەخنەیی لە هەموو تەڵزگەکان تا کۆتایی.

بێگومان زانا هەن نە خاکیبوون و نە بەرپرسیارێتی هزرییان هەیە بەوشێوەیەی لە زەینی مندایە. جۆرە زانایەک هەرگیز ناتوانن بیر لە خودی گران بەهای خۆیان نەکەنەوە و هەمیشە بە بەهرە و کارامەییەکانیان هەوڵی سەرسامکردنی جەماوەر و هاوڕێیانی خۆیان دەدەن. ئەوانە لە پەیژەی زانستدا لە ریزی دووهەمدان تەنانەت گەر لە پێشیەوەی ریزەکەشدا بن.

لێرەوە، نامەوێ هێندە زیادەڕۆیم و بڵێم زانست دەتوانێت زانا بکاتە نموونەی ئاکاری و ئەو هێرشە هاوچەرخەی دەکرێتە سەر زانست ئەم خاڵە گرنگەی لەدەست چووە. پرسەکە هەرچۆنێک بێت، زانست لەوەدا شکستناهێنێت کە قوتابیانی بکاتە کەسانێکی زۆر لێبوورده لە ئاست ڕاوبۆچوونەکانی تردا (گەرچی شکستیش بێنن لەوەدا کە هەندێجار وەک پێویست لێبووردە بن): زانست لە هەوڵەکانیدا بۆ نزیکبوونەوە لە هەقیقەت پێوەری دیاریکراوی خۆی دەچەسپێنێت و هاوکات قوتابیانیش دەگەیێنێتە ئەو هۆشیارییەی کە ئێمە ڕەنگە هەرگیز نەگەین بەوەی بزانین لە چ خاڵێکدا هەڵەمانکردووە. لەڕاستییشدا دەسەڵاتی ڕەها لە زانستدا نییە. گەورە زانایانی سرووشتناسی(گالیلۆ، کیپلەر، نیوتن، ئەنشتاین، ڕازرفۆرد، بۆهر، ئەرینگتۆن، جینز، هاینربرگ، شرۆدینگر، دیراک): هەریەک لەمانە جارێک یان زیاتر هەڵەیان کردووە و تا ڕادەیەکیش دانیان بە هەڵەکانیاندا ناوە، لەگەڵ ئەوەیشدا زانست بەرەوپێش چووە و زیاتریش لە هەقیقەت نزیکدەبێتەوە. ئێمە لە هەڵەکانمان و ڕاستکردنەوەیان پەند وەردەگرین، شت فێردەبین.

ئێستایش دەتوانین شتێکی هاوشێوە لە بارەی ئاکارەوە بڵێن: لێرەیشدا دەتوانین لەهەڵەکان و ڕاستکردنەوەیانەوە فێربین. نموونەیشمان بۆ ئەم بۆچوونە ئەوەیە ئێمە لە خۆرئاوادا دوای چەندین سەدە لە توندوتیژی و نالێبووردەیی، فێربووین چۆن لێبووردە و دژ بە توندوتیژی بین. ئەمەیش ئەوە ناگەیێنێت لە هەندێ باردا ئیتر هەڵەی نوێ

ناکەین، بەڵکو بەهۆی کەوتنە نێو تەڵەی بەرەنجامی نوێی برەوپێدراو و تەڵەی بەرەنجامی نوێی کەلتووریی وەك تیرۆر و هۆیەکێتی و پیرۆز راگرتنی لە سنوور بەدەری لێبووردەییەوە، کە کاریگەریی گەورەیان هەیە، هەڵەی نوێ دەکەین.

من گومانی زۆرم هەیە لە بەرەنجامی نوێی برەودار کە لەزۆر باردا زمانێکی نوێی بازاڕی و نالیبووردەیی و بانگەشەکاری و پەرگیری دەخولقێنێت. هەرچەندە پیرێکی تەمەن حەفتاو نۆ ساڵەم و وەك دەزانن رقم لە بەرەنجامە نوێ و برەودارەکان دەبێتەوە، بەلاّم هاوکات خواستێکی گەورەم لە ناخدایە کە ببمە دامەزرێنەری نەریتێکی نوێی برەودار: خەون بەوەوە دەبینم سادەیی و خاکیبوونی هزری بکەمە مۆدێلێکی باو. پێموایە هەموو گەورە زانایان لەهزردا سادە و خاکیبوون، بەلاّم هیوادارم هاوکار بم لە چەسپاندنی ئەو نەریتە لە نێو تەکنیکار و زانستخوازان و رۆشنبیران و رۆژنامەنووسان دا. ئەوەی بە بیرمدا دێت ئەم پیشانەیە: پزیشك، دادوەر و مافناسان بە گشتی، ئەندازیاران، بە شێوەیەکی گرنگتر خزمەتگوزارە مەدەنیەکان، کە چەرچڵ بە گەورە مەدەنیەکانمان ناوی دەبردن، لەگەڵ سیاسەتوانان.

لە راستییشدا بەڵگە و لێکدانەوەم هەن لە بەرژوەندیی ئاکاری پیشەیی نوێدان.. بۆ وروژاندنی گفتوگۆیەکی گشتی لە بارەیانەوە دەمەوێ لێرەدا بۆتانی باس بکەم..پرسەکە تا رادەیەکی زۆر پەیوەستە بە گرفتی لێبووردەییەوە، چونکە ئاکاری پیشەیی نوێ کە دەمەوێ داکۆکیی لێبکەم، مۆراڵێکی دژ بە دەسەلاّتە، بە پێچەوانەی ئەوەی ناوی مۆراڵی پیشەیی کۆنی لێدەنێم. دەسەلاّت بەردەوام بە لای نالێبووردەییدا دەچێت. لەم سیستەمەدا پێدەچێت جەنگیزخان هەڵبوێرین، لایکەمی لە پرسی لێبووردەیی ئاینی دا.

ئاکاری پیشەیی کۆن، یان بڵێین(ئاکاری پیشەیی کۆن لای رۆشنبیران) لە بنچینەدا، وەك دۆخی ئاکاری نوێ، بەرمەبنای هزری هەقیقەت و عەقڵگەرایی و بەرپرسیارێتیی هزری بووە. لەگەڵ ئەوەیشدا هەردوو رێگەی بیرکردنەوە لە هەقیقەت و عەقڵگەرایی و بەرپرسیارێتی فیکری، تەواو لە یەك جیاوازن. بیرۆکەی ئایدیالیستیی کۆن لەسەر بنچینەی چەسپاندنی هەقیقەت بووە بە بەڵگەی لۆژیکییەوە گەر بکرایە. ئامانجی گەیشتن بووە بە یەقین، بۆ گەیشتن بە "دوایین پاساودانی هەر هەڵوێستێك" بۆ هەر تێزێك کە دەهێنرێتە ئارا.

بیرۆکەی ئایدیالیستیی تاکە کەسییش لە بەرزترین ئاستەکانیدا، لەسەر بنچینەی گەیشتن بووە بە حیکمەت گەرچی بە مانا سوکراتیەکەیشی نەبووبێت." دانا بە و خۆت بناسە، بزانە کە نازانیت" ئەمە ئامۆژگاریی سوکرات بووە. هەرچی حیکمەتی پەیوەندیشە بەوەی من بە ئاکاری پیشەیی کۆنم ناوبردووە، زۆر جیاوازە و ئامانجی ئەمیان : " هەموو ئەو شتانە بزانە لە بازنەی پسپۆریی تۆدایە، شارەزا بە ! ئەگەر بازنەی پسپۆریت بەرتەسك بوو، لە بازنەیەکی بەرتەسکدا بە توانا دەبیت، دەبیتە پسپۆڕ. خۆ ئەگەر بازنەی کارەکەت فراوان بوو، لە بازنەیەکی بەرفراواندا بەتوانا دەبیت و ئەوکات دەبیتە شارەزایەکی گەردوونی، پیاوێکی حەکیم، فەیلەسووف. لە هەموو بارەکانیشدا، دەتوانیت لەو بازنەیەدا کە هەڵیدەبژێریت ببیتە خاوەن توانا و دەسەلاّت: ئەوکات دەبێ پاساوی هەموو ئەوانە بدەیت کە دەیانزانیت و بەڵگەیان بۆ بهێنیتەوە..دەبێ بەرپرسیاری هەمووشتێك بیت کە دەیانڵێیت دەنا دەبیتە کەسێکی فریودەر و دەبێ ئەو دەمامکە لابەریت و بە رقلێبوونەوەی هەموان لەئاستت سزا بدرێیت، بەلاّم ئەگەر رەسەن و کارامە و شارەزا بوویت، گەر توانیت

ئاکاری پیشەیی کۆن، یان بڵێین(ئاکاری پیشەیی کۆن لای رۆشنبیران) لە بنچینەدا، وەك دۆخی ئاکاری نوێ، بەرمەبنای هزری هەقیقەت و عەقڵگەرایی و بەرپرسیارێتیی هزری بووە

ستیوارت میل

بەڵگە بۆ هەموو شتێك بێنیتەوە و ببیتە خاوەن توانا و دەسەڵات ـ ئەگەر دان بەو توانایەتدا بنرێت ـ ئیتر کەس ناتوانێت رکابەری و ململانێی توانا و دەسەڵاتەکەت بکات. هەر کەسیش ململانێی بکات، بێگومان هەمووان چۆنی شایستە بێت بەوجۆرەی مامەڵە لەگەڵ دەکەن: وەك فریودەر وخراپتر، وەك کەسێك مامەڵەی لە تەکدا دەکرێت بیەوێت ئەو دامەزراوانە برووخێنێت کە هەموو بینای پیشەکانیان لەسەر بونیاد نراوە و دەیەوێت متمانەی خەڵکی بەو دامەزراوانە نەهێڵێت.. هەموو کۆمەڵگەیش لەسەر ئەو متمانەیە دامەزراوە.

ئەو ئاکارە کۆنەی لێرەدا وەسفیدەکەم، رێگەی هەڵەکردنت پێنادات. رێگە بە هەڵە نەدەدرا و بە ئاسانییش لە هەڵە نەدەبووردرا، بەوهۆیەشەوە هەڵە قبوڵ نەدەکرا. دەبوو کەسی خاوەن دەسەڵات مرۆڤێکی باڵاتر لە هەموو مرۆڤەکانی تر بوایە، واتە لە سەروو ئاستی هەڵەکردنەوە بوایە. پێویستیم بەوە نییە پێتانبڵێم ئەمجۆرە ئاکارە پیشەییە جۆرێکی نالێبووردەیە و بەردەوام بیرمەندی گەورە هەبوون (بۆ نموونە ڤۆڵتێر و بەرنارد شۆ) هەمیشە لە دژی وەستاونەتەوە، بێگومان باشترین چەکیش کە بەکاریانهێنابێت کۆمێدیا و گاڵتەپێکردن بووە.

ئێستا پێموایە ئەوەی ناوم ناوە " ئاکاری پیشەیی کۆن"، روونە کە ناتوانێت لەوە زیاتر خۆراگرێت، چونکە بنچینەکانی کە هەرگیز لەرووی ئاکاریەوە قبوڵناکرێن، لەگەڵ سەرهەڵدانی شۆرشی زانست و گەشەی خێرای مەعریفەی زانستی و لێبووردەییدا لەبن هاتن. لە ئێستادا هیچ کەس لە کایەی زانستدا دەسەڵاتی رەهای نیە..ئەگەر هاتوو کەسێکیش بووە شارەزایەکی گەورە، دەبێ لەوە دڵنیا بێت کە تا هەتایە بە شارەزایی نامێنێتەوە، بە تایبەتی کە قبوڵکردنی بەرفروانی مۆرکی کاتیبوونی زانست هاوکات مانای وەرچەرخانی قووڵ دەگەیێنێت لە هەڵوێستی زانایان لە جۆرەها رەتکردنەوەدا. بە روانین بۆ هەموو ئەمانە، پێموایە قبوڵکردنی ئاکاری پیشەیی نوێ بووەتە دیفاکتۆیەك

ناتوانین لێی دەرباز بین.. لەم بوارەیشدا چەند پێشنیارێکم هەیە:

١- ئێمە بە پێی هەلومەرج لە هەموو کەسێك کە زانینێکی هەمەکیی هەبێت زیاتر دەزانین.

٢ - ئەمە تەنانەت بەسەر ئەوانەیشدا بەرجەستە دەبێت، کە هێشتا خۆیان بە پسپۆر دەزانن، چونکە دەشێت هەموو پسپۆرییەك هەڵبووەشێتەوە.

٣ - مەعریفەمان هەمیشە پەیوەندە بە کات و هەلومەرجەوە، واتە یەقینی نییە و کۆتایی هەیە و تەنها نەزانینمان بێکۆتاییە. ئێستا کەمیی قەبارەی زانینمان بۆ دەرکەوتووە: گەشەسەندن و پەرەسەندنی مەعریفە بۆمان دەسەلمێنێت کە سوکرات لەسەر هەق بووە.

ئەم راستییانە بوونەتە بەشێك لە ئەزموونەکانی کاری رۆژانەی زۆربەی زانایان.

٤ - رۆژانە و لە هەموو کایەکاندا هەڵە دەکرێت. ئەو بیرۆکە کۆنەیش کە دەڵێت خاوەن توانا و دەسەڵات دەتوانێت هەڵە نەکات، بگرە دەبێ هەڵە نەکات، بێگومان بیرۆکەیەکی هەڵەیە. هەقیقەتی ترسناکیش ئەوەیە کە پێماندەڵێت خاوەن توانا و دەسەڵاتەکان بە پێیی ئاکاری پیشەیی کۆن لەنێو خۆیاندا بۆ پەردەپۆش کردنی هەڵەکانیان رێککەوتوون.

٥ - لێرەوە لەم لایەنە کردارییەوە و لەوێوە کە ئێمە هەڵەی زۆر دەکەین، دەتوانین دەست بە چاکسازیی ئاکاری بکەین: لەبەرئەوەی هەڵەکان هەر دەکرێن، دەبێ هەڵوێستمان لە ئاستیاندا بگۆڕین. بە دڵنیاییەوە هێشتا هەڵەی تاوان ئاسا هەن کە دەکرێت و دەبێ لێیان دوور بکەوینەوە و هەندێ حالەتیش لە سنووری توانا بەدەرن، بەڵام زۆرینەی ئەو هەڵانەی بەردەوام دەیانکەین لەخودی سرووشتی مرۆڤبوونمانەوە سەرچاوە دەگرێت کە شایستەی هەڵەکردنە، یان لە نەزانینەکەوەیە ناتوانین خۆمانی لێ دەرباز بکەین..یان لەو واقیعەوەیە کە هێشتا لەسەر رەخنە لەخۆمان رانەهاتووین و بە زەحمەتیش بۆمان دەکرێت چونکە بەشێك نەبووە لە پرۆسەی پەروەردەمان.

٦ - پێشنیار دەکەم یەکەمین راسپاردە لە نێو راسپاردە ئاکاریە پیشەییە نوێکاندا: "لە هەڵەکانتەوە فێر بە" بێت. وانەی تریش ئەمەیە: با هەموومان لەهەڵەکانمانەوە پەند وەربگرین.

گرنگ نییە من یان دراوسێکەم هەڵەیکردبێت..دەبێ هەموومان لە سۆراخی هەڵە تایبەتەکانی خۆماندا بین. ئەگەر دراوسێکەم لە هەڵەیەکم ئاگاداری کردمەوە، دەبێ سوپاسی بکەم. دەبێ ئەوەیش فێربین کە لە گەران بەدوای هەڵەکانماندا نابێ هەڵەکار سەرزەنشت بکرێت، بەڵکو دەبێ هەڵوێستێك بەهێز بکەین کە هەمووپمان لە کردەی پەیبردن بەهەڵەکاندا هاوکار بین، چونکە ئەو هاوکارییە رێگە دەدات بەوەی هەموو گۆشەنیگاکان یارمەتیدەر بن لە چارەکردنی گرفتەکان. ئەوەیش زۆر گرنگە، لەبەرئەوەی هەرکام لە ئێمە لە گۆشەنیگای تایبەت و دیاریکراوی و بە چەکی عەقڵی لە هەلومەرجی گشتی نزیك بووەتەوە، ئیتر ناتوانین هەریەکەو لەلایەکەوە بیر لە هەموو سەرچاوەکانی هەڵە بکەینەوە. ئامانجی بنچینەیی پەیبردنە بە هەڵەکان و راستکردنەوەیان بە زووترین کات.. واتە بەرلەوەی زیانی زۆرتری لێبکەوێتەوە.

کەواتە تاکە تاوانێك کە لێخۆشبوونی نییە، تاوانی پەردەپۆشکردنی هەڵەیەکە لە هەڵەکان. ئەرکیشمانە هەموو پاڵنەرەکانی ئەو پەردەپۆشکردنە نەهێڵین کە بەهۆی کاریگەری ئاکاری کۆنەوە زۆر بەهێز بوون. دەبێ ئەوە بزانین رەخنە لە خۆگرتن زۆر باشترە، رەخنە لە یەکتری گرتنیش کە بەردەوام پێویستمان پێیەتی، بۆ ئەوەی فێری رەخنەگرتن ببین، لە رەخنە لەخۆگرتن کەمتر نیە.

من ئەگەر خەون بە یۆتۆبیایەکی دیموکراسیەوە ببینم، خەون بە یۆتۆبیایەکەوە دەبینم تیایدا کاندیدێکی پەرلەمان بتوانێت لە میانەی راگەیاندنی چۆنێتیی دۆزینەوەی سی و یەك هەڵە لە ساڵی رابردوودا لەخودی خۆیدا و راستکردنەوەی سیانزەیان دەنگی هاوڵاتیان بەدەستبێنێت، لە کاتێکدا رکابەرەکەی تەنها بیست هەڵەی لە خۆیدا دۆزیوەتەوە و ئەویش سیانزەیانی راستکردوەتەوە. پێویست ناکات بڵێم ئەم یۆتۆبیایە، یۆتۆبیای لێبووردەییە.

سەرچاوە:

کتێبی(التسامح بین شرق و غرب، دراسات فی التعایش والقبول بالاخر)، مجموعه من المفکرین، وەرگێر بۆ عەرەبی(ابراهیم العریس)،لە بڵاوکراوەکانی (دار الساقی)، چاپی یەکەم ١٩٩٢